

ТЕЗАУРУС В.СТУСА КРІЗЬ ПРИЗМУ МІСТИЧНОГО

У статті тезаурус В.Стуса розглядається як система значень, що покликані показати шлях містика, котрий синтезує онтологічний досвід різновекторних релігійно-філософських доктрин Сходу і Заходу з переважанням християнського компонента, і виявляє синкретичність вираження цих пошуків у збірці «Палімпсести».

Ключові слова: інтуїція, епістемологія, містика, релігія, християнство, криза, біль, смерть, контемпляція, інтроспекція, синкретизм.

Галина Яструбецька

Тезаурус В.Стуса сквозь призму мистического.

В статье тезаурус В.Стуса рассматривается как система значений, что призваны показать путь мистика, который синтезирует онтологический опыт разнонаправленных религиозно-философских доктрин Востока и Запада с доминированием христианского компонента, и демонстрирует синкретичность выражения этих поисков в книге «Палимпсесты».

Ключевые слова: интуиция, эпистемология, мистика, религия, христианство, кризис, боль, смерть, контемпляция, интроспекция, синкретизм.

Halyna Yastrubetska

The thesaurus of the V.Stus through a prism mystic.

In the article thesaurus is considered as a system of meanings that are appointed to show the way of mystic who synthesizes the ontological experience of different vectors of

religious-philosophical systems of East and West with the preference of Christian factors and displays the syncretism of expressing these searches.

Key words: intuition, epistemology, mysticism, religion, Christianity, crisis, pain, death, contemplation, introspection, syncretism.

У вірші «Мені зоря сіяла нині вранці...» В.Стус сформулював такий екзистенційний імператив: «... бо жити – то не є долання меж, а навикання і самособоюнаповнення...» [9, 47].

«Самособоюнаповнення» і «палімпсести» в тезаурусі В.Стуса виконують роль доцентрової сили, що втягує в семантично-сугестивну орбіту всі інші поняття такого самого значеннєвого ряду.

Вся смислова та емоційна парадигма лексеми «палімпсести» розглянута автором у статті «Архаїзми та старослов'янїзми і їх моделююча роль у експресіоністичній стильовій структурі «Палімпсестів» В.Стуса [13, 158-162]. Тут зазначимо лише, що назва збірки – «Палімпсести» – стягує в концептуальне ціле всі існуючі смисли, в принципі нагадуючи градуалістичний метафізичний зріз світобудови, (запропонований теологами-александрійцями і взятий за основу філософом Плотиним (III ст. н.е.). Ним була розвинута і теорія еманациї зі стрижневою думкою: світ – чергове еманування щораз нових буттів із затуханням і поступовим вичерпуванням творчих потенцій (від досконалого до менш досконалого)).

Очевидно, що «палімпсести» як поняття мають таке саме значення і містять такий самий принцип (саме принцип без конкретизації), бо затухання відбувається при пасивності нижчої ланки, тоді коли може бути (або й повинно) зворотній рух душі назустріч Богу, що призводить до зіткнення з реальністю на вищих рівнях, духовних, і ланцюгової реакції вже від низу до верху (взаємозбудження, переливання енергій при збереженні автономії з обох сторін – людської і Божественної (дуалізм), в чім і полягає відмінність християнської містики від, наприклад, ісламу чи буддизму).

Зосередимося на понятті «самособоюнаповнення».

М.Коцюбинська написала статтю, спрямовану саме на осягнення Стусового самособоюнаповнення [4, 137-144]. Перше, на чому дослідниця зосереджує увагу, – це концепт «творчість як самособоюнаповнення», що означає: цей процес і відбувався ради народження поезії, і відбивався в ній, забезпечуючи неповторність.

Друге, на чому акцентує М.Коцюбинська, – це тлумачення Стусівського самособоюнаповнення як тренажу з метою «створити умови, ґрунт для будівництва духовної оселі для Бога»; самопорятуватися і здобути «запоруку неперервности духовного розвитку народу, його культури» [4, 143]. Суть тренажу, на думку літературознавця, розкрита в словах В.Стуса: «Я назвав би цей тренаж тренуванням своєї здатності бути вільним від себе, звільнитися од себе і бути чистим глядачем себе – справжньої людини» (з листа до батьків, 1975). Тут ідеться про акт контемпляції (споглядання). Як твердили наступники Св. Бернарда із Клерво (1091-1153) – творця середньовічного містицизму – «людина в стані споглядання перевищує себе саму (*supra semet ipsum*), переступає межі людського ума (*intellectus humani metas non propria industria, sed ex revelatione divina transcendit*)» [11, 278].

Знайти синонім до Стусового «самособоюнаповнення» і вказати мету, що спричинила сам процес, – дуже важливо. Не менш важливим є декодування поняття «справжня людина». Від якого себе прагне звільнитися В.Стус? Як проходив цей процес? Які аналогії існують (чи не існують) у національній і світовій духовній практиці?

Ще не так давно В.Стус як «справжня людина» сприймався в локально українському розумінні як носій традиційних моральних чеснот борця за свободу й щастя народу, бунтівника проти тоталітарного режиму, того, хто офірує собою в ім'я національної ідеї. Ґрунтовно навколومیфологізуюча атмосфера, пов'язана з постаттю В.Стуса, представлена у статті В.Івашка «Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників» [2, 104-120].

Сьогодні вже ця проблема знята. Однак залишається інша, про яку автор написала в дослідженні «Концепція збірки «Палімпсести» В.Стуса» [14, 30-38] – це проблема текстової дезінтеграції, яка призводить до викривлення концептуального

змісту, звуження рецептивних горизонтів. Ця стаття – ще одна спроба розширити, уточнити, зацентувати на думках, які висловлювалися побіжно, не отримали належної аргументації або означення у вигляді дефініції. Мається на увазі ідейний стрижень, в даному випадку – містичне як корінь і сутність поезії.

Якщо говориться про тезаурус, то це означає, що існує якийсь єдиний напрям, одна сфера, до якої має стосунок певна сукупність понять, нагромаджених чи людиною, чи колективом у процесі відповідної діяльності. Ця «діяльність» – самособоюнаповнення. Художній образ, поняття, категорія, термін, який водночас несе етичне, естетичне, філософське, духове навантаження, – парадигма функціональних контекстів «самособоюнаповнення» свідчить про те, що в нього – синкретична природа.

«Самособоюнаповнення» еманує множинністю егоцентризмів та конотацій, серед яких одна з найважливіших функцій належить смерті. «У «Палімпсестах» тема смерті – одна з домінуючих», – пише В.Івашко [2, 115]. Саме слово в оточенні образів-сателітів також звичне для лексичного простору Стусових поезій.

Потенція смерті – ознака поетового тезаурусу. «Надвисання в смерть» – обов'язкова прелюдія до п'єси самонародження, яка, як твердить митець, почалася уже давно.

Тепер збагнув: життя на рівні смерті,
Світанок – смерть. У двері стукіт – смерть.
Смерть – усмішка коханої. І сніння –
смерть, смерть і смерть [10, 86].

Через «надвисання в смерть», завдячуючи власному досвіду «смертеіснування», В.Стус здійснює трансценденцію.

Перефразуємо слова Ф.Ніцше про «мить смерті» у християнстві, і скажемо, що В.Стус, як і Ісус Христос, помер не для спасіння нації, а щоб показати, як можна жити. Те, що залишив В.Стус і що ми визначаємо як самособоюнаповнення, – це практика, це його поведінка і перед світом, і перед собою, що відбилось у поезії і спричинило появу екзистенційного континуум. Євангельський імператив «Ніхто не приходить до Отця інакше, як через Мене», В.Стусом був витлумачений не так, як

зазвичай розуміє його пересічний християнин (посередник між людиною і Богом-Отцем). В.Стус обрав таку саму дорогу – дорогу болю і смертей, віри в долю і покликання зреалізувати принцип свободи, а значить абсолютної незалежності від обставин. Поезія В.Стуса, як пише Н.Плахотнік, – це діалог з Богом [7, 9]. Н.Плахотнік визначає цей діалог як мотив.

Видається доцільним уточнити, що це не мотив, це – структуруючий фактор. В.Стус обходиться без посередників, навіть таких могутніх, як Ісус Христос. Тому поезію митця – цей основний «доказовий» матеріал – пронизує містичне почуття єдності з Божественним Началом. Як зауважує І.Качуровський, це Начало може бути «плюралістично роздібнене на масу богів і божеств», а може бути «сконденсоване в постаті Єдиного Бога, Творця і Вседержителя» [3, 33].

Процес самособоюнаповнення містить саме інформацію про шляхи містичного єднання поета з позачуттєвим. Цілком погоджуємося з В.Івашком, що магістральну поетичну тему «Палімпсестів», а отже семантику «самособоюнаповнення» становлять «відчайдушні, на межі всіх фізичних і духовних сил, спроби наблизитись до «Отця», відновити онтологічну єдність між Ним і людським «я»...» [2, 118]. Варто б, на нашу думку, уточнити, що під «людським «я» треба розуміти лише Стусове «я», адже містичний досвід, як і досвід смерті, – абсолютно індивідуальний, попри те, що може здійснюватись під керівництвом наставника. Не кожен може набути містичний досвід – для цього, як відомо, треба мати інтуїтивні та емоційно-почуттєві здібності.

Підтвердження того, що такими здібностями був наділений В.Стус – у книгах спогадів про нього, збірниках матеріалів «Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників», «Не одлюбив свою тривогу ранню...», «Нецензурний Стус» і, звичайно, в окремих дослідженнях передовсім його сучасників М.Коцюбинської, Н.Світличної, Є.Сверстюка.

Суть цих здібностей, найперше, – у гіперемоційності, в надвразливості, врешті, в здатності бути «патологічно чесним». Зміст містичної практики становлять відчуття і одкровення, які досягаються через екстатичні стани. Відповідно пізнання (пізнання Істини) слідує за досвідом. Теоретик етичного містицизму (Абу Хамід ал-

Газалі), писав, опираючись на власні спостереження, що все те, що є найбільшою цінністю для суфіїв, «не піддається вивченню, а досягається через безпосередній досвід, через екстаз і внутрішню трансформацію. П'яному не відомі ніякі визначення, причини і умови п'янства, однак він п'яний, тоді, коли твереза людина, знайома з теорією, не п'яніє» [цит. за 9: 12, 17].

Екстатичний досвід знайшов вираження у системі лексичних одиниць, що мають фольклорні корені – стокрик, сторозтриклятий гнів, стожальне сонце, стонасторчений коршак, стожалий лютий зойк, стозойк.

Тезаурус В.Стуса засвідчує путь, який у християнському каноні має назву страсної дороги і асоціюється передовсім з мученицьким шляхом Христа на Голгофу. У містиків також є поняття «страсної дороги» – це шлях очищення від зовнішніх нашарувань, шлях удосконалення, наближення до Бога через інтуїтивне духовне сприймання. Ця релігія – природня, універсальна, не обмежена ніякими догмами, витолоченими філософіями і теоріями, – як висловлювався сам В.Стус. Врешті, є раціональне зерно в наступній тезі: «На містичному рівні не існує особливої різниці між релігіями, тому що досвід фактично такий самий» [12, 117].

У творчості В.Стуса, зокрема, в «Палімпсестах», є частина віршів, які визначають як герметичні («На вірші палає осика...», «Десь музика лунає...»). К.Москалець про «Час творчості» написав, що «це не глосолалія містика, на якого найшов Бог.» [6, 228]. Хоча через 4 сторінки він же й ствердить, що «Час творчості» – це той першотекст, «де ще гарячий і живий містичний досвід поета записаний ним власноруч» [6, 232].

Саме «герметика» В.Стуса – чиста глосолалія не в розумінні екзальтації, а в розумінні присутності таємниці, яка відчувається і на рівні змісту (невловимий), і на рівні ритмо-фоніки. Саме в таких віршах буквально на поверхню виступає екзистенційність Істини, яка досягається автором. Вона повинна бути сприйнята всією суттю і виразити цю суть, тому «універсалізми» – ще один лексичний пласт тезаурусу: усевитончуваний біль, безбережжя, усепогора, всенаученна лютість, всеспогадування, всенезустріч-всепрощання, всепрозріння смертного скрику, всерозхрестя люті і жаху, всеочисний вогонь, всеспалення, всеспадна дорога,

усевельможна, всепрощенна длань, всебезрух, всеобрушає, всенепогасний вогонь, всеперелети, всенищівність, всебідний, всегнівний, всещедрий, всекволий.

«Глосарій» В.Стуса – особистий досвід у вираженні таїнства, схованого в релігії, свідчення реальностей, що знаходяться за емпіричним досвідом. Мова символів, міфів, видінь – це особлива образна мова містиків, яка, одначе, може щось сказати тільки тим, хто або відчував щось подібне, або ж налаштований на таку ж «хвилю». Поезія – єдиний загальнодоступний «бедекер» по містичному.

На шляху містика виняткова роль належить осяянню (воно може мати місце і без особливих зусиль з боку особи. Твори П.Тичини – яскравий доказ). Раптовий спалах, який висвітлює Істину, тісно пов'язану з дорогою пізнання. У В.Стуса він зіграв роль першоімпульсу на шляху наближення до Божественних таємниць («Час творчості»). «Палімпсести» – об'єктивований етап розбудови, розширення, яке б «возношення» періоду «Часу творчості» закріпило в стані «преображення». Тут уже необхідною стала аскеза (у В.Стуса цю роль зіграло заслання). В.Стус у «Палімпсестах» дозволяє побачити, як він долає стихію небуття і як, крок за кроком, наближається до Бога через ланцюг одкровенень. Поезіями-одкровеннями пересипана збірка «Палімпсести». Вони чергуються з творами протилежного змісту і на формальному рівні це виявляється в антитетичному принципі (домовина – колиска, спокій – лють, любов – ненависть, віра – розпач, підйом – спад, світло – темрява).

В.Стус як містичний автор, що описав досвід одкровенень і осяянь, трансформував значення загальноживаних слів, щоби пристосувати їх до суб'єктивного емоційного смислу, який він осягнув на основі власного духовного досвіду. Так з'явилися: притінь, примерк, крик крику, крику крик, край краю, тінню тині тині, скраю всіх скраєчків, дорога вседороги, тліну тліну тлін, «я магма магми, голос болю болю», розлука-незустріч, життєсмерть, смертеіснування.

У цьому ж плані, плані знищення буденного слововжитку, взаємоспалення смислів, вигорання дотла завдяки символічному обміну в серцях слів, утрати «дзеркальної замкнутості знака і повідомлення» [1, 356] варто сприймати книгу містичного досвіду – «Палімпсести» В.Стуса. Містика виявляє себе і на рівні енергетики, ритміки, фоніки, бо, як зауважує І.Качуровський, «містичне почуття...

як і всі явища в житті людства, підвладне законові хвиль і коливань» [3, 33], і «містичним може бути не тільки зміст, а... звучання мистецького твору (фоніка «Ворона» Едгара По)» [3, 37].

Уже говорилось про те, що містичний досвід – досвід абсолютно індивідуальний, що інтуїтивний та інтроспективний шлях в процесі контемпляції (і її вершини – екстази) єдино можливий (при зворотній Божій благодаті). У В.Стуса основу його тезаурусу складає егоцентрична, рефлексивна лексика, яка, окрім того, засвідчує не сталість, а становлення: дорога довгих самопроминань, самодосади, самопереростання, самопочезання, самовтеча, виднота себевиявлення, самосебезмертвілий у довірах, самоуникання, самовигнання, самонаближення, самострата, самопочезання.

В.Стус будував свою філософію на внутрішньому досвіді, волі і свободі, таким чином поєднавши у «Палімпсестах» християнську доктрину, ритуал і спосіб життя. «Поорана чорна дорога кипить. Нема ні знаку од прадавнього шляху» – такий путь, зрозуміло, ховав грізну небезпеку, бо душа під владою стану широко відкрита для самообману і помилок, бо існують шляхи пізнання інших божеств, окрім єдиного Бога. На це звернув увагу К.Москалець: «хоч там що, але часами в його віршах проривається голос нелюдського...» [6, 236]. Тоді з'являлись холод і жорстокість (садомазохізм – Ю.Бедрик), і появлялись слова: спроневіра, притома, напівбажання, піввагання, прірва прикінця, обоюдожалий, безокрай марень.

Уся повнота відчуттів шукача Істини втілена в «Палімпсестах». Перейдено, перебуто, пережито ті етапи духовного шляху, які в суфіїв накреслені як Пошук – Любов – Містичні передчуття – Відчуження – Незалежність – Єдність – Сум'яття – Досягнення цілі в Небутті. По-іншому ще зміст тезаурусу і етапність його вироблення у В.Стуса можна визначити, знову ж таки скориставшись схемою, запропонованою в книзі Дж.С.Тримінгема «Суфійські ордени в ісламі» [12, 129]: 1) плотська свідомість домінує, душа завмирає в оманах; 2) в душі звинувачення борються з виправданням, душа ще не змирилась; 3) душа підноситься; 4) плотська свідомість витіснена і душа заспокоїлась; 5) душа знайшла заспокоєння «в Бозі»; 6) заспокоєна душа прийнята; 7) душа осяяна і освячена. До речі, кольоровий супровід

цих стадій такий: 2) голубий (груди); 2) жовтий (серце); 3) червоний (дух); 4) білий (таємниця серця); 5) зелений (таємниця таємниці); 6) чорний (глибоко всередині); 7) безколірний (сховище («земля») таємниці) [12, 128]. Р.Криловець писав, що в «Палімпсестах» В.Стуса багато синього кольору. Там немало й жовтого і його різновиду – бурштинового. Але, мабуть, домінує темінь і чорнота. Висновки напрошуються самі собою: чорний – не лише колір страждання.

Р.Криловець також пише і про те, що «незадовго до смерті В.Стус відкриває для себе релігію, до якої ішов усе життя, яку витворив і виплекав у своєму серці... Поет знаходить себе у чань(дзен)-буддизмі! Тому його творчість слід розглядати і крізь вчення Бодхидхарми – дзен-буддизм» [5, 167].

К.Москалець називає як такі, що відлунюють у творчості В.Стуса, вчення «грецьких орфіків та піфагорійців, індуських брамінів, християнських містиків» [6, 232]. Можна додати до цього переліку неоплатоніків. Можна розглядати творчість В.Стуса крізь призму конкретних концепцій Плотина або Екгарта. Можна висновувати зі змісту і образної структури «Палімпсестів» спорідненість зі Святим Письмом. Кожна позиція отримує свої аргументи, бо культурно-релігійна парадигма поезії В.Стуса включає найбільш відомі світові вчення і доктрини, які виявляють теософську направленість. Природно, що базу для всіх морально-етичних, екзистенційно-філософських пошуків письменника становить усе ж християнство зі всім комплексом символів, сюжетів, ціннісних координат, хоча не можна сказати, що воно (християнство) вичерпується канонами. Природно тому, що В.Стус жив у середовищі, сформованому під впливом християнського одкровення (тут не час говорити про величину втрат і деформацій внаслідок дії більшовицького режиму), він на основі батьківської віри був закорінений у традиції православного християнства.

Містичний дар і усвідомлене ставлення до свого таланту, духовна свобода і морально-етичний ригоризм стали гарантією проникнення у суть християнського віровчення без спеціальної теологічно спрямованої підготовки. Із колективного підсвідомого, зі Святого Письма, з різноджерельної світової писемної спадщини В.Стус зумів вилуцтити метафізичний зміст. Ідеалом містичного й метафізичного

пізнання у В.Стуса, як і в Г.Сковороди, стало самопізнання, процес якого і результативність відбив тезаурус поета.

«Читаючи книгу поезії – вивчаєш людину. Увіходиш у її світ, пізнаєш, як його відображує письменник, і нарешті починаєш розуміти, *хто* (курсив мій – Г.Я.) пише. Розпізнавши риси авторового обличчя, починаєш відчувати, як усе стало природно освітленим. Лінія легко уявляється в перспективі. Мертвий зміст друкованого тексту набуває трепетної життєвості. Показуються заґрунтовані начерки, пошукові ходи, чуєш стереоскопічний простір авторового існування. Стає зрозумілою *логіка вибору* (курсив мій – Г.Я.). кожен вірш збірки знаходить для себе точно визначене місце в художній системі.» [8, 138], – писав В.Стус, розмірковуючи про поезію В.Симоненка.

Достатньо доказово, що містична призма – одна з тих, крізь яку проступає той образ В.Стуса, котрий допомагає осягати його феномен.

«Потреба в безпосередньому знанні божественного слова примушує ал-хакікат ал-мухаммадія, Логос, в кожному епоху перевтілюватися в того, хто відомий під ім'ям *кутб заманіхі* (полюс свого часу) і відкривається тільки небагатьом вибраним... Концепція *кутба* («полюса»), на якій тримається світ (суфійський еквівалент шимітського імаму), родом із далекого минулого...» [12, 136].

Трансформуємо це твердження згідно з національним культурно-релігійним масштабом. Судячи з листів, В.Стус був свідомий своєї непересічної місії.

«Довершена людина в якості Логоса – суть усякого містичного досвіду» [12, 136]. Тезаурус В.Стуса відбиває пошуки і шлях поета до цієї мети, виказуючи тотожність експресіоністичних і містичних засад.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр; [пер. с фр. С.Н.Зенкина]. – М.: Добросвет, 2000. – 387с.
2. Івашко В. Міф про Василя Стуса як дзеркало шістдесятників / В.Івашко // Світо-вид. – 1994. – ч. III. – С.104-120.

3. Качуровський І Містична функція літератури та українська релігійна поезія / Качуровський І. // Слово і час. – 1992. - №10. – с.33-45.
4. Коцюбинська М. Стусове самособоюнаповнення / М.Коцюбинська // Сучасність. – 1995. - №6. – С.137-144.
5. Криловець Р. Філософська поезія Василя Стуса (на матеріалі збірок «Веселий цвинтар» і «Палімпсести») / Р.Криловець // Молода нація. – 2006. - №1(38). – С.163-177.
6. Москалець К. Страсті по вітчизні: Лист до мандрівника на Схід // Людина на крижині: літературна критика та есеїстика / Костянтин Москалець. – К.: Критика, 1999. – С.209-254.
7. Плахотнік Н.П. Профетичні мотиви в українській поезії ХХ століття (В.Свідзінський, Є.Маланюк, Є.Плужник, В.Стус): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Н.П.Плахотнік. – К., 2005. – 13с.
8. Стус В. Серед грому і тиші / В.Стус // Сучасність. – 1995. - №1. – С.138-148.
9. Стус В. Твори: у 4 т., 6-и кн. / редкол.: Коцюбинська М. (голова) [та ін.] – Львів: Просвіта, 1999. – 486с. – (Палімпсести; т.3, кн.1).
10. Стус В. Твори: у 4 т., 6-и кн. / редкол.: Коцюбинська М. (голова) [та ін.] – Львів: Просвіта, 1999. – 495с. – (Палімпсести; т.3, кн.2).
11. Татаркевич В. Історія філософії / Владислав Татаркевич; [пер. з пол.. А. Шкраб'юка]. – Львів: свічадо, 2006. – 456с. – (Антична і середньовічна філософія; т.1).
12. Тримингем Дж.С. Суфійские ордены в исламе / Джон Спенсер Тримингем; [пер. с англ. А.А.Ставиской]. – М.: Наука, 1989. – 328с. – (Главная редакция восточной литературы).
13. Яструбецька Г. Архаїзми та старослов'янізми і їх моделююча роль у експресіоністичній стильовій структурі «Палімпсестів» В.Стуса / Г.Яструбецька // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2000. - №6. – С.158-162. – (Філологічні науки).

14. Яструбецька Г. Концепція збірки «Палімпсести» В.Стуса / Г.Яструбецька // Слово і час. – 2010. - №9. – С.30-38.